

La construcció de símbols identitaris d'Eivissa a principis del segle xx

Nina Ferrer Juan
(Universitat de Barcelona)

1. L'aparició de símbols identitaris

La necessitat de definir la identitat d'una societat sol venir donada per oposició a allò estrany, percebut com a llunyà respecte la forma d'entendre i organitzar el món que es té. Per tant té a veure amb allò que són els *altres* i que *nosaltres* no som. En un article de Blai Guarné trobem que «En la construcción de la identidad, dramatizar la diferencia entre lo conocido y lo desconocido, lo cercano y lo lejano, forma parte de un proceso más amplio de oposición con lo que social y culturalmente es considerado como extraño y, por lo tanto, como sospechoso de constituir amenaza.»¹ Per tant, la construcció de la identitat es traça més que des del que som, en funció d'allò al que ens oposem. És en aquest sentit, el d'amenaça i/o pèrdua, que identifiquem una sèrie de símbols identitaris a Eivissa a principis del s. XX, que abans no es consideraven com a tal o no existien.

Els canvis a l'illa fins aquell moment no havien estat considerables, per contra havien estat pocs i lents, però començà a existir la necessitat de definir-se respecte dels altres, dels que venien de fora. També respecte als canvis en la forma de viure i l'organització social. Potser aquests canvis no eren tan importants com a moltes ciutats europees però al llarg de dos segles, entre el XVIII i el XIX, varen ser considerables.

1. GUARNÉ CABELLO, Blai (2004). «Imágenes de la diferencia. Alteridad, discurso y representación.» A: ARDEVOL, Elisenda, MUNTANOLA, Núria (coord.) (2004), *Representación y cultura audiovisual en la sociedad contemporánea*, Barcelona: UOC, p. 83.

En la línia de C.G. Jung considerarem símbol allò conegut, pot ser una imatge literària o plàstica, un monument, un objecte, etc, amb unes connotacions concretes además del seu significat obvi.² El seu significat és atorgat per conveni, és a dir, existeix un pacte social, no dit, que permet pactar formes de nombrar, entendre i estar en el món. Per tant, els símbols identitaris són espais compartits de identificació col·lectiva. En aquests espais trobem la terra, els orígens, el passat històric sota elements integradors com la llengua o la religió. Tots aquests elements, amb altres, conformen la cultura del lloc i unifiquen la societat malgrat les diferències individuals. La identitat és apresada i transmesa. I pot anar canviant depenent de les *necessitats* socials.

Hem comentat que a principis del s. XX hi ha la necessitat de definir-se respecte dels altres. Hem de tenir en compte que és en aquesta època quan comencen arribar a Eivissa, puntual però continuament, persones de fora de l'illa. A més a més, persones que descriuen Eivissa i els eivissencs, transmeten una imatge determinada, definint, des del seu punt de vista, allò que són els eivissencs. Des de l'Arxiduc Lluís Salvador, que visita l'illa per primera vegada l'any 1867, arriben tota una sèrie de personatges que descriuen, literària i plàsticament, l'illa. Ens parlen de costums, d'història, de geografia, del caràcter i la forma de viure dels eivissencs, de vestits, etc. Aquestes imatges que vénen donades des de fora de l'illa, pensem, que varen tenir un paper molt important a l'hora d'acordar allò que els eivissencs volien que els definís. Així i tot, els canvis comencen a donar-se amb anterioritat a aquesta època.

Els Decrets de Nova Planta

Crec que els canvis varen ser determinants per l'illa, com per tots els territoris de la Corona d'Aragó, a partir de la guerra de Successió i, com no, dels Decrets de Nova Planta, que per a les Balears data de l'any 1715. La imposició de noves lleis i reials ordres suposaren l'eliminació de la llengua catalana en tots els àmbits formals i d'ús oficial, la substitució de la Universitat per l'Ajuntament, la continua presència

2. JUNG, Carl Gustav (1995). «Acercamiento al inconsciente.» A: *El hombre y sus símbolos*, C. G. JUNG (coord.), Barcelona: Paidós, p. 20.

de tropes de procedència forana i la pèrdua, pels eivissencs, de les salines. I encara que es mantingueren els drets forals i l'aplec de costums i usos, es va abolir el privilegi de l'estrangeria de tots aquells que no fossin naturals o naturalitzats de les illes; el govern quedava en mans de persones totes addictes a la causa felipista, tenint molt manat el rei que els membres del govern no podien ser naturals del regne, a excepció dels oïdors necessaris per solucionar qüestions idiomàtiques. Gairebé tot el que respectava al govern de l'illa quedava en mans de persones forasteres. La presència de regiments permanents desplaçats a les illes, justificada per evitar els atacs corsaris i el bandolerisme, va provocar malestar entre la població ja que es va veure obligada a allotjar els soldats borbònics a les cases particulars. Però el càstig més gran pels eivissencs va ser la pèrdua de les salines.

Les salines d'Eivissa i Formentera han estat molt apreciades al llarg de tota la història de l'illa. Sabem que els fenicis i els romans ja exportaven sal, i coneixem textos islàmics dels s. XII i XIII que parlen d'una explotació intensiva a les Pitiüses. La conquesta catalana, l'any 1235, va suposar la repartició de l'illa i, per tant, també, els beneficis de les salines, entre els conqueridors: Guillem de Montgrí, Nunó Sanç i Pere de Portugal. Poc després, l'any 1267, n'eren senyors Montgrí i l'infant Jaume de Mallorca, que cediren el dret a treure i carregar sal. L'any 1299, amb la creació de la Universitat, aquesta es va fer càrrec de la gestió de les salines fins el Decret de Nova Planta. La sal es repartia entre els caps de família, *segons el seu valer*, és a dir, la seva posició social. Una part era assignada al consenyors. La resta anava a parar a la Universitat. Amb la sal es pagaven les despeses per a la defensa de l'illa. Per tant, el valor de les salines pels eivissencs tenia una base econòmica molt important, per això era coneguda com l'*or blanc de l'illa*, però, a més a més, eren l'orgull de l'illa. Per la qualitat de la sal, Eivissa, era coneguda a tota la Mediterrània. Les salines d'Eivissa eren i són un símbol pels eivissencs, eren més que una fàbrica de sal i, actualment, són més que un paratge natural. Felip V no va dubtar en incorporar les salines a la Corona, «por justo derecho de conquista», només després de diverses sol·licituts per part dels eivissencs, el rei deixà una petita part dels beneficis de les salines per l'economia de l'illa, no perquè els eivissencs tinguessin cap dret sinó com a almoïna.

Així els eivissencs van ser desposseïts de la seva principal font de riquesa i la seva senya de identitat més coneguda.

La Il·lustració

A Eivissa la Il·lustració proposà canvis, la gran majoria dels quals no arribaren a fer-se realitat. Dos esdeveniments relacionats entre si, l'any 1782, marcaren aquests projectes: el nomenament de ciutat a la que fins llavors havia estat vila d'Eivissa, i la conseqüent creació del bisbat. L'any 1785, Manuel Abad i Lasierra, primer bisbe de l'illa, envià un informe a la cort explicant l'estat de retard de l'illa: *Breve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Ibiza y Formentera, y sus adyacentes, dada por el Obispo de Ibiza*. La conseqüència d'aquest informe va ser la creació de la junta d'autoritats, encarregada de portar endavant un pla de millores. Aquest Pla de Millores, del qual s'encarregà la redacció a Miquel Gaietà Soler, assessor del governador des de 1784, tenia com a principal objectiu portar a terme unes reformes que permetessin el desenvolupament econòmic i social de les illes d'Eivissa i Formentera. El Pla de Millores suposà l'intent de incrementar la rendibilitat en totes les branques productives i aconseguir el benestar del poble en general, mitjançant el desenvolupament del camp i l'agricultura. Una de les actuacions més importants va ser l'intent de concentrar la població al voltant de divuit parròquies que actualment formen els diferents pobles de l'illa — cosa que permetia establir un control sobre la població que en aquells moments era força complicat. No ho acabaren d'aconseguir, però el resultat va ser la construcció de gran part de les esglésies rurals d'Eivissa i Formentera. Altres actuacions varen ser: la introducció de la producció de l'almatller i la vinya; la millora de la salut pública mitjançant la creació d'un hospici a la ciutat; oferir als nens de l'hospici la possibilitat de conèixer alguns oficis artesans; també, intentaren establir diferents artesans a la ciutat (teixidors, telers, gerrers, etc), millorar la conducció d'aigües a Eivissa i la creació d'un col·legi. Aquest pla resultà ser un fracàs bàsicament perquè suposava l'autofinançament mitjançant impostos sobre els béns de primera necessitat (vi, oli, peix...). Els impostos contrariaren els pagesos, cansats de les polítiques impositives que sempre requeien en ells, i no tardaren en

manifestar-ho amb continues revoltes. El pla, tampoc comptava amb l'aprovació dels propietaris de Dalt Vila els quals temien perdre el seu poder econòmic i polític. Una de les claus per entendre la societat eivissenca de finals del s. XVIII i principis del s. XIX és la conflictivitat camp-ciutat.

El segle XIX

Arreu d'Europa s'estaven produint canvis important des del s. XVIII, la Revolució Industrial i la Francesa modificaren, no només la política europea, sinó tota l'organització social i les bases culturals. Eivissa, malgrat tots els canvis que estava vivint, quedava al marge de les grans transformacions de les ciutats europees. La pràctica inexistència d'una burgesia activa va fer que molts d'aquests canvis no arribessin a l'illa fins el s. XX. Fins el s. XIX, el comerç només es podia establir de fora a dintre de l'illa. Per tant, els diners sortien de l'illa però no entraven. En aquestes condicions era molt complicat que existís una burgesia com a tal, i hem d'admetre que els canvis que es donaren al s. XIX al continent europeu tenien molt a veure amb la pujança social de la burgesia.

A partir de la segona meitat del s. XIX es visualitzaran determinats canvis a nivell urbà (ciutat d'Eivissa); de comunicacions, tant interior com exterior; i culturals. La conquesta d'Algèria pels francesos, l'any 1830, va suposar un canvi per la història de l'illa i de les navegacions. S'acabaren els perills per pescadors, per altres vaixells i per les costes eivissenques: ni corsaris, ni saquejos, ni intrusions pirates a l'illa. També deixà de tenir sentit l'activitat corsaria eivissenca. Acabat el perill marítim, l'any 1834, s'estableix un servei de correus entre Palma i Eivissa; l'any 1862, s'estableix comunicació diària amb Formentera; a partir de 1878, anirà apareguent i desapareguent una línia regular de vapors entre Barcelona i Eivissa; etc. És en aquest moment quan els eivissencs s'adonen de la importància del port. A mitjan segle es comencen les obres per dotar a la ciutat d'un port decent. L'any 1862 es declara el port d'interés general o de refugi, i es designa l'enginyer don Emilio Pou per redactar el projecte de millora. El port s'inaugurà l'any 1912. El port modern permeté obrir l'illa al tràfic exterior i va dinamitzar les activitats rurals al temps que facilitava l'emigració.

També aquestes obres estimularen la construcció urbana, modificant la vista de la ciutat d'Eivissa, de manera que el tancament dels illots de l'illa Plana i del Botafoch, diferenciarà dues àrees: el port i Talamanca.

La població eivissenca durant aquest segle creix. L'augment de població es va veure traduït en una redistribució de la població dintre de l'illa i en un moviment, molt important, d'eivissencs cap l'exterior. L'emigració eivissenca des de finals del s. XIX va ser un dels problemes més greus de la societat de l'època. El nucli urbà que més va créixer va ser la ciutat d'Eivissa, que va anar transformant-se des de finals del s. XIX. L'ordenació de la ciutat va anar canviant. L'any 1836 s'aprovà la construcció de l'eixample del barri de la Marina sol·licitat per l'Ajuntament. Així i tot, aquest primer eixample aviat va ser insuficient i la ciutat va començar a créixer al voltant del passeig de s'Alamera, actual Vara de Rey, on es va situar, durant el s. XX, el poder econòmic i cultural de la ciutat. En aquest eixample es construirà el primer teatre de la ciutat: el Teatre Pereyra, que més endavant, l'any 1904, es convertirí en el primer cinema. El mateix any s'erigia al passeig el primer monument de l'illa, al general Vara de Rey, un heroi de la guerra de Cuba.

Imatge del teatre Pereyra l'any 1898.

Ja hem comentat que el desenvolupament històric de l'illa havia dificultat l'aparició d'una burgesia urbana. Encara a finals del s. XIX, la burgesia era una classe en gestació. Així i tot, no podem deixar de par-

lar dels canvis que introduïren aquests nous burgesos. Abans de meitats de segle es va introduir per primera vegada a Eivissa la impremta. L'any 1846 apareixia *El Ebusitano*: el primer periòdic setmanal eivissenc, publicat per Antonio Manuel García, el qual va fundar la primera impremta eivissenca. Entre 1846 i 1893 es publiquen a Eivissa, normalment durant curts períodes de temps, més de quinze periòdics. El fet de que no tinguin continuïtat es pot explicar degut a la, més que probable, poca rentibilitat del negoci. Hem de tenir en compte que la gran majoria de la població era analfabeta. Així i tot, més bé tard que prompte la premsa va arribar a Eivissa i, aquest és un signe important de comunicació, de deixar d'estar tancat a l'exterior i, també signe de la introducció d'algun canvi cultural a l'illa. També hem de relacionar l'aparició de representacions teatrals, fora de les litúrgiques, amb el desenvolupament de la burgesia. La primera representació teatral de la que tenim notícies és de l'any 1841 a un magatzem conegut com La Cuartera. Fins l'any 1898, quan es va construir el Teatre Pereyra es continuaren representant obres de teatre i concerts de diferents tipus, als anomenats Casinos, seus dels diferents grups polítics que funcionaven com a sales de festa.

Durant aquesta segona meitat del segle, per primera vegada, veurem com els eivissencs s'interessen per la seva història, el seu patrimoni i la seva cultura.

Els símbols identitaris: imatges de "nosaltres"

Ens interessa ressaltar com l'aparició de la modernitat provoca processos d'acceleració del canvi i, per tant, de destrucció de medis naturals i culturals. Alhora, provoquen processos de construcció de discursos conservacionistes, que tendran molt a veure amb l'aparició del que anomenem patrimoni. La mirada enrere, cercant el passat, és la manifestació de la consciència de pèrdua originada per l'acceleració del món. Anirem veient com aquests canvis suposaran l'elaboració d'un determinat discurs de la història d'Eivissa, posant sobre la taula la importància d'estudiar i protegir el patrimoni tant tangible com intangible, és a dir, monuments i construccions, arqueologia, costums i vestimenta, cançons i música, llegendes i, com no, llengua. La història i el patrimoni articulen i vinculen el passat amb el present. Així, iden-

tifiquem la tradició i la col·loquem en una continuïtat en el temps, edificant un pont entre el passat i el present. Tal com diu Beatriz Santamarina Campos: «El pasado da sentido al presente, dotándolo de una suerte de continuidad espacio-temporal que permite tanto situar nuestros orígenes, como generarnos un sentimiento de pertenencia a un grupo.»³

En els següents apartats analitzarem l'aparició de determinats interessos relacionats amb allò que volia dir ser eivissenc. En concret, veurem com apareixeran tres historiadors que marcaran les primeres històries d'Eivissa: Josep Clapés, Enrique Fajarnés Tur i Isidor Macabich; també, apareixeran dos monuments, potser dos formes d'entendre la història de l'illa: el monument a Vara de Rey (1904) i el monument als Corsaris (1915); la importància de les troballes arqueològiques, amb l'obertura del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (1907). I el canvi de concepció del que significava ser pagès a Eivissa. Tot això estarà molt relacionat amb el que els eivissencs volen donar a conèixer d'ells mateixos fora de l'illa, per què comencen a veure que el turisme pot suposar la sortida a la, des de feia segles, pobresa de l'illa.

Les imatges plàstiques, sobretot fotogràfiques, seran el testimoni d'aquests canvis, alhora que ajudaran a generar els discursos al voltant d'allò que és per conèixer i, per tant, què no ho és.

2. El descobriment de la història i el patrimoni eivissenc

Les primeres històries d'Eivissa i Los Archivos de Ibiza

Hem comentat amb anterioritat que la primera impremta que es va conèixer a Eivissa data de 1846. La primera història d'Eivissa que nosaltres coneixem és de l'any 1858, publicada a la impremta de Joan Cirer i Miramon, escrita pel belga, exiliat a l'illa, Claessens de Longte i titulada *Dos hojas de Historia o sean rasgos de la conquista última de Ibiza*. Aquesta història es va escriure en forma de fulletó novel·lat com

3. SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz (2005). «Una aproximación al patrimonio cultural.» A: *La memoria construida. Patrimonio cultural y modernidad*. València: Tirant lo Blanch, p. 31.

tantes històries de l'època, per tant barreja elements dramàtics amb fets històrics. L'any següent apareix una altra història de l'illa, *Historia de la isla de Iviza* de Tomás Aranaz i Barrera, no era una història novel·lada però es va escriure sense consultar fonts històriques originals, amb molts comentaris personals, etc. i, per tant, no es considera una història com nosaltres l'entenem avui en dia. A partir d'aquest moment no apareix una història d'Eivissa com a tal, però sí que apareixen diferents estudis seriosos.

El primer historiador eivissenc en tractar la història com nosaltres la coneixem avui dia, va ser Enric Fajarnés i Tur (1858-1934). Periodista, escriptor i metge, també va ser funcionari de correus, això el va permetre treballar en diferents llocs de la geografia espanyola i, per tant, tenir accés a diferents arxius. Va ser molt reconegut com a historiador de la medicina. Treballà en la Societat Arqueològica Lul·liana, a l'Acadèmia de Medicina, en el Col·legi Oficial Mèdic i Farmacèutic, en la Societat Econòmica d'Amics del País, a l'Ateneu, a la Junta Provincial del Cens de la Població i en la Comissió de Monuments Històrics de Balears. Va col·laborar, entre molts altres periòdics i revistes, en *Los Archivos de Ibiza*. Revista que a nosaltres ens interessa especialment, ja que el seu editor Josep Clapés i Juan (1864-1916) tenia molt clar que des de la revista podia arribar a més gent i tractar més temes que no amb un llibre.

En el primer número de la revista, d'abril de 1902, Josep Clapés deixà clar quines eren les seves intencions: en primera instància «aixecar l'edifici de la història de l'illa»; a més a més aquest edifici s'havia de construir a partir de la consulta de documents originals que es trobessin als diferents arxius de l'illa: «Nosotros hemos de ocuparnos solamente de sacar de nuestros archivos y trasladar a nuestras columnas algo de lo mucho que inédito, y olvidado, y polvoriento posée Ibiza para su historia.»⁴, com entre els col·laboradors no hi havien arqueòlegs, ni numismàtics, ni cap coneixedor de la història antiga, no assumirien aquesta tasca; i a més a més, opta per una revista ja que al costat d'estudis, més o menys seriosos, es poden publicar dades insignificants. L'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera deixa clar que *Los Archivos de Ibiza* «és la primera publicació que tracta la història

4. CLAPÉS JUAN, Josep (1902). «A los ibicencos». *Los Archivos de Ibiza* 1, p. 1.

d'Eivissa d'una manera científica, amb la publicació de documents originals relacionats amb la història pitiüsa i no amb la simple repetició del que havien dit historiadors antics». Col·laboraren en la revista Enrique Fajarnes Tur, Jacint Aquenza, Isidor Macabich i Bartomeu Ramon. Los Archivos de Ibiza s'anaren imprimint en els diferents llocs on estava destinat l'editor, ja que era militar de professió. També va anar canviant la periodicitat, primer era mensual, després bimensual i, finalment, anual. A nosaltres, el que més ens interessa és el contingut de la revista, que com pretenia Josep Clapés va ser plural.

La llengua habitual va ser el castellà, però també es va publicar en català. En aquest sentit el mateix Josep Clapés en un article, al que tornarem més endavant, dedicat a l'església de Santa Eulària, en una nota a peu de pàgina diu: «Este trabajo lo escribimos en 1891 con la intención de darlo impreso á nuestros paisanos de Santa Eulalia, y por esta razón empleamos el dialecto mismo que en el pueblo se emplea. [...] Pasaron los años sin que aquellas cuartillas formaran el proyectado folleto y al publicarlas hoy en Los Archivos no cambiamos en ellos ni una coma, pensando que si el literato se enfada, se alegrará el filólogo al encontrar, como seguramente encontrará, motivo para poner por lo menos, al pie de sus estudios una nota.»⁵ L'any 1915 publicarà també un estudi, en castellà, del *Dialecto Vulgar de Ibiza*. Josep Clapés va ser un dels components, al costat de Felip Curtoys, Jacint Aquenza i Pere Escanelles, del petit grup d'escriptors eivissencs adscrits a la Renaixença. Un exemple és el poema *Á Ivissa* que va publicar l'any 1888 a l'Almanaque Balear:

Ivissa, que com la graciosa nina
se mira en el mirall,
tu etcisadora y alegre't contemplas
dins les aigües del mar;

Ivissa, que com en la fosca brilla
lo rey de los metals,
tu brillas en las aigües com el faro
qu'ets del trist navegant;

...

5. CLAPÉS JUAN, Josep (1904). «S'esglesia de Sant' Eulari». *Los Archivos de Ibiza* 3, p. 106.

Ens podem adonar que Josep Clapés exhaltava tot el que tingués a veure amb la seva terra de naixement. *Los Archivos de Ibiza* el permet donar a conèixer tot allò que ell, i altres com ell, estimen. Des de les pàgines de la revista es donaran a conèixer estudis històrics de diferents temàtiques: l'església eivissenca, l'abastiment de gra, les vinyes d'Eivissa, etc., aquests solien ser articles basats en documents trobats en alguns dels arxius eivissencs que existien en aquells moments; articles al voltant del patrimoni eivissenc, com el de l'església de Santa Eulària, les caramelles, la custòdia de la catedral d'Eivissa o el retaule de Jesus (aquests dos darrers eren fragments d'un text del mallorquí Antoni M. Alcover); altres temes varen ser diferents articles sobre els arxius de l'illa, sobre la impremta a Eivissa, la necessitat de netejar el Portal de Ses Taules, l'aparició de la Societat Arqueològica Ebusitana, el monument al general Vara de Rey o el corsarisme a Eivissa.

Un exemple interessant del llenguatge que s'utilitzava habitualment a la revista és el que trobem en l'article ja mencionat *S'Esglesi de Sant'Eulari*: «No estranyeu que us parli de l'església de Santa Eulària, de la nostra església. Fins per aquell de nosaltres que no cregués en la veritat que dins ella ens prediquen, seria digna sempre de veneració i de respecte. Dins ella no hi ha cosa alguna que no parli a la nostra memòria, no hi ha pedra que no ens parli al cor.»⁶ La introducció de l'article és la justificació, que podríem resumir en tres idees presents en aquest primer fragment: l'església, com a element arquitectònic, ens pertany a tots, són constants les referències a la *nostra* església; forma part de la memòria del poble, dels pares, dels avis, etc, i per tant, de la història; i, a causa que és nostra i que ha passat de generació en generació, apel·la als sentiments. Segons segueix explicant l'autor dóna a conèixer documents que es conserven a la parròquia que expliquen les obres realitzades a l'edifici entre 1681 i 1772. El text és replè de dades, noms, dates, etc però la consecució d'un text científic, i alhora didàctic, no fa que l'autor descarti, com a forma d'expressió, la poesia:

El pujol on està la nostra església, que nosaltres deim Puig de Missa,
pareix un cuc, gegant i espantós, que fent camí des de les muntanyes

6. CLAPÉS JUAN, Josep (1904). «S'esglesia de Sant' Eulari», en *Los Archivos de Ibiza* 3, p. 106. L'article estava escrit en català no normatiu, que s'ha normalitzat a la cita.

de sa Cala cap a Vila hagués anat a buscar el pas entre el puig de sa Creu i la mar i que a l'arribada allí l'hagués sorprès i detingut el riu, l'hagués subjectat la vila per darrera i se li hagués assegut l'església damunt el llom; veient-se pres es va agafar amb la mà dreta a la muntanya veïna i deixà que es perdés l'esquerra de vista per entre els flossos arbres i el horts hermosos que el separen de la platja, i allí està, ja resignat, per centúries i més centúries, amb els ulls ben oberts i fixos en el riuet, que li passa a poques passes per davant, com si, assedegat, demanés per beure les aigües, que ramoroses i clares, corren cap a la mar.

Mentre que Josep Clapés va ser vocal de la comissió executiva que es proposà aixecar el monument a Vara de Rey (1904), Isidor Macabich va ser un dels promotors del monument als corsaris (1915). Per tant, els col·laboradors de la revista eren persones actives en el món cultural eivissenc i, conscient o inconscientment, ajudaren a construir el símbol identitari dels que parlem.

3. Monuments als herois

Els monuments solen ser escultures erigides, en llocs públics, com a record d'alguna persona o fet important per a la comunitat on és situat. La mateixa etimologia llatina de la paraula ens dona a entendre el seu significat: *monementum*, record. A Eivissa, a principis de s. XX, es va passar de no tenir cap monument escultòric a tenir-ne tres. Nosaltres només parlarem de dos. El tercer va ser un regal dels mallorquins al poble de Santa Eulària per l'ajuda oferta als naufrags del *Mallorca* l'any 1913. Abans d'aquesta data Eivissa ja comtava amb dos escultures públiques, la primera, inaugurada l'any 1904, dedicada al general Joaquim Vara de Rey i, la segona, inaugurada el 1915, dedicada als corsaris eivissencs. Són dos monuments que creiem molt diferents. Encara que els dos varen ser projectats i executats per les mateixes persones.

Joaquim Vara de Rey l'única cosa que té a veure amb Eivissa és que hi va nèixer, en canvia el corsarisme a l'illa va formar part del seu dia a dia durant segles. Vara de Rey va ser considerat heroi nacional i els corsaris eivissencs varen ser considerats herois a l'illa.

La gesta del general espanyol va ser enfrontarse, a Cuba, a gairebé 7.000 soldats nord-americans amb 550 homes durant 12 hores de combat, al final del qual va resultar ferit i mort. El diari *Nuevo Mundo* el 13 de juliol de 1898, pocs dies després de la seva mort, deia: «*Ha muerto como un héroe en defensa de la patria y de su honor militar. Don Joaquín Vara de Rey era un bizarro General de brigada, que contaba cincuenta y siete años de edad, natural de Ibiza, y pertenecía al arma de Infantería.*»⁷ Refereix el mateix article que no només era un gran militar sinó també una gran persona. Des del primer moment que es va saber de la mort del general a Eivissa es va voler recordar que era eivissenc. El primer projecte va ser dedicar-li un carrer i col·locar un placa de marbre al pati del Castell, on havia nascut. Davant de la bona acollida de la subscripció popular per comprar la placa, es decidí nomenar-lo fill il·lustre i dedicar-li un monument. Així dos anys després de la seva mort el mateix Josep Clapés i Juan publicava a Madrid un fullet de 48 pàgines titulat: *El General Vara de Rey por D. José Clapés Juan, Capitán de Infantería. Obra costeada por el autor y cuyo producto íntegro se destina a la suscripción iniciada para elevar un monumento al héroe del Caney*. Per tant, ja s'havien començat les gestions per erigir el monument. El monument es costejava per subscripció popular, així ens trobem que el diari madrileny *El Globo* informava als lectors el dia 1 de gener de 1900 que el consell de ministres havia aprovat facilitar el bronze necessari per fondre l'estàtua del general Vara de Rey o, el mateix diari, el 29 de novembre de 1903 que el rei aportava 1.000 pesetes. Els encarregats de construir el monument varen ser els artistes catalans Eduard Alentorn, escultor, i August Font, arquitecte. Diferents diaris madrilenys i catalans informaven l'any 1902 del projecte guanyador: l'obra representava el general en el moment en que era ferit mortalment, i sense perdre l'energia, sostingut per un soldat crida ¡Viva España!, incitant els soldats a atacar; en el pedestal la Fama ofereix una palma, i una representació femenina d'Espanya esculpeix el nom de l'heroi després d'haver dipositat una corona davant d'ell; a la part posterior apareix l'escud d'Eivissa i unes cadenes l'envolten

7. «Vara de Rey». *Nuevo Mundo*, 13 de juliol de 1898, p. 14.

enganxades a canons.⁸ Eivissa apareixia en aquests diaris com el lloc afortunat que guardaria i mantindria el record de l'heroi.

A la inauguració, el 25 d'abril de 1904, hi assistí el rei Alfons XIII. La presència del monarca, com no podia ser d'una altra manera a l'època, va ser un gran esdeveniment. Arribà pel matí procedent de Pollensa i embarcà el mateix dia amb destí a Màlaga. La ciutat obsequià el monarca amb un àlbum de fotografies de Narcís Puget. Algunes d'aquestes fotografies es publicaren a nombrosos periòdics de l'època que anaven informant dels viatges del rei. Així apareixien imatges del moment de la inauguració, imatges del monument i imatges de la ciutat. Per als eivissencs no existia cap dubte: el general Joaquim Vara de Rey era un heroi eivissenc.

Pocs mesos després d'inaugurar el monument a Vara de Rey, l'historiador Isidor Macabich, estudiant la història dels corsaris eivissencs, s'adonà que l'1 de juny de 1906 faria cent anys d'una gesta recordada per tots els eivissencs que s'havia donat davant les costes de la ciutat d'Eivissa. El 1806 el corsari eivissenc Antoni Riquer i Arabí, amb els tripulants del seu xabec, captivaren la tripulació del vaixell anglès *Felicity*, capitanejat per Miquel Novelli conegut com «el Papa». El 2 de juny de 1905 Isidor Macabich publicava una carta a *Diario de Ibiza* titulada *Una fecha y un proyecto*, on recordava la data propera del centenari. Ràpidament es creà una comissió executiva, que decidí erigir un obelisc a les andanes del port, dedicat no només a Antoni Riquer sinó també a tots els corsaris eivissencs. També va ser costejat per subscripció popular, però no tingué tant d'èxit com el primer, i es va haver de treballar molt per aconseguir les 9800 pessetes que costava. El projecte va ser desenvolupat per August Font i el seu fill. La primera pedra es col·locà l'1 de juny de 1906 però no es va acabar fins el 1915, inaugurant-se el 6 d'agost, festa del Salvador, patró dels navegants i mariners. A part de l'obelisc, el monument presenta una corona de flors de pedra i quatre plaques de bronze. A la primera està representat el xabec *Verge del Rosari*, també denominat *Sant Antoni i Santa Isabel*, comandat per Antoni Riquer el dia de l'apresament del *Felicity*, les altres tres presenten inscripcions: «Fou col·locada la primera pedra l'1 de juny de 1906, centenari de la presa del "el Papa"»

8. «El monumento a Vara de Rey en Ibiza». *Alrededor del mundo*, 11 de juliol de 1902, p. 28.

pel capità Riquer», «Erigit per subscripció pública fou inaugurat el 6 d'agost any de la nativitat de Nostre Senyor Jesucrist, 1915», «En lluita secular i heroica pugnaren per la Religió i la Pàtria. Sigui gloriosa i perdurable la seva memòria».

Ràpidament aquests monuments passaren a ser emblemes de la ciutat, qualsevol viatger que arribés a l'illa havia de conèixer els nous monuments que parlaven del coratge i de la història dels eivissencs. Així mateix trobem que el mateix any de la inauguració dels dos monuments ja hi havia postals amb la seva imatge.

4. El patrimoni eivissenc

A partir de principis del s. XX són els eivissencs els que volen escriure la seva història, com ja hem anat veient. Aquesta voluntat o necessitat es va veure empenya per l'aparició de troballes arqueològiques, que situaren Eivissa en el mapa històric i geogràfic d'Europa. La cultura autòctona en forma de documents d'arxius, de patrimoni arquitectònic, d'etnografia i folklore, etc., cada vegada era més important per definir qui havien estat i, més important, qui eren els eivissencs.

L'esdeveniment cultural i patrimonial més significatiu de l'època va ser l'aparició de importants restes arqueològiques. L'arqueologia a Eivissa s'inicia a principis de s. XX seguint els corrents d'investigacions arqueològiques que s'estaven desenvolupant a la Mediterrània, principalment al nord d'Àfrica, a l'antiga Cartago, a les illes italianes i a Malta. La primera notícia que tenim de la creació de la Societat Arqueològica Ebusitana apareix en el diari *El Correo de Ibiza* el dia 2 de setembre de l'any 1903: «Según anunciamos en nuestro número de ayer, anoche se reunieron en la redacción de este periódico los iniciadores de la fundación de la sociedad "Arqueológica Ebusitana", á los cuales se han adherido ya algunos aficionados á dicho género de estudios y trabajos [...] Se acordó que mañana comenzarán los trabajos de excavación para la busca de objetos y que, ínterin se constituya definitivamente la sociedad, llevará en todo el nombre y representación de esta, [...]».

Des de feia anys anaven apareguent a Eivissa diferents objectes arqueològics,⁹ que en alguns casos varen ser estudiats per diferents investigadors espanyols o estrangers; això i les importants troballes de materials arqueològics cartaginesos que s'estaven produint a l'època, va fer que un grup de intel·lectuals eivissencs es decidís a crear la Societat Arqueològica Ebusitana, el principal impulsor de la qual es considera Arturo Pérez Cabrero (1870-1916). Les excavacions no es feren esperar i les troballes tampoc. La fundació de la societat va ser molt ben rebuda per tothom ja que portava temps gestant-se segons podem llegir a l'article publicat per Josep Clapés a *Los Archivos de Ibiza*: «La idea de que la Arqueológica Ebusitana debía fundarse ha venido agitándose continuamente y desde hace ya muchos años en el cerebro de cuantos ibicencos pensaron en que la historia de Ibiza había de escribirse algún día, y unos pocos de ellos han trabajado particularmente y por cuenta propia, ya que no consiguieron aunar voluntades para formar diminutos pero interesantes museos que acaso contribuyan (así es de esperar al menos) á engrosar rápidamente el que habrá de formar la Arqueológica.»¹⁰

El director de la Societat Arqueològica Ebusitana es va decidir per unanimitat que fos D. Juan Román i Calvet, el qual va acceptar amb la condició que Arturo Pérez-Cabrero dirigís les excavacions. La Societat va quedar oficialment constituïda el 18 d'octubre de l'any 1903, amb 35 socis, els quals havien de pagar una quota d'entrada de quatre pessetes i, després, dos pessetes cada mes. Degut a determinats problemes econòmics, l'estiu de l'any 1906 es reunien D. Arturo Pérez-Cabrero, D. Joaquín Aquenza i el director de la societat, aquest darrer declarà que no ceridia les peces que tenia dipositades al Museu ni les que tenia a casa seva fins que el Museu no fos propietat de l'Estat. Aquesta imposició va ser acceptada per la resta de socis, en sessió de 11 de desembre de 1906, els quals posaren la condició que els objectes trobats en les excavacions no podien sortir de l'illa; en aquesta sessió es donaren els poders a Román i Calvet per cedir el Museu

9. FERNÁNDEZ GÓMEZ, Jordi H (2001). «El inicio de la arqueología en Ibiza y Formentera (I)». *Fites* 1, p. 16-25.

10. CLAPÉS JUAN, Josep (1903). «Arqueológica Ebusitana». *Los Archivos de Ibiza* II, p. 1.

a l'estat. El Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera va passar a ser propietat de l'estat l'any següent per R.O. de 27 de setembre de 1907.

L'aparició del museu i de les descobertes arqueològiques va cridar l'atenció de nombrosos arqueòlegs, artistes, excursionistes, curiosos, fotògrafs, etc. que visitaren l'illa només amb la intenció de conèixer aquestes troballes. Però pels eivissencs va significar molt més que fomentar les visites a l'illa, eren l'explicació d'un passat gloriós que donava significat al present. Tant és així que ens trobem amb la creació d'una línia successoria entre les figuretes votives o de deeses que s'anaven trobant i les vestimentes i joies de les pageses eivissenques. Un exemple molt clar el trobem en un quadre de Joan Llaverias, pintat l'estiu de 1912 i titulat *Ebusus*.

Quadres de Joan Llaverias reproduïts al periòdic *Mercurio* el 2 d'abril de 1914.

D'aquesta imatge no tenim l'original però tenim una reproducció d'època que es va publicar al diari *Mercurio* de Barcelona l'any 1914, quan l'artista català, realitzà una exposició titulada *Eivissa* a la sala Esteva de Barcelona. La imatge a la qual ens referim és la primera de les quatre, en ella podem contemplar una pagesa eivissenca asseguda dalt una paret i al seu costat una imatge de Tanit sobre una altra paret i, al terra, una àmfora. L'artista, clarament, vol fer un paral·lelisme entre la pagesa i la imatge escultòrica, fent posar la dona en la mateixa posició que la imatge. Els pagesos durant aquesta època es convertiren en

els testimonis vius del passat de l'illa, de la història d'Eivissa. Passaren d'estar rebutjats i, inclús, menysvalorats, a, per unes persones determinades, ser els representants d'una suposada «eivissenquitat».

A la segona dècada de principis del s. XX ens trobem que les imatges dels pagesos es multipliquen, tant les realitzades pels propis eivissencs com pels viatgers que arriben a l'illa. Des de *Los Archivos de Ibiza* s'havia començat a estudiar la vida i costums dels pagesos eivissencs; es recollien rondalles, cançons i balls; es fotografiaven els vestits, etc. Els eivissencs s'adonen que les vestimentes de les pageses criden l'atenció dels visitants, però també que les noves formes de vida poden modificar usos i costums que fins aleshores ningú s'havia qüestionat.